

BORHI LÁSZLÓ

1956 HELYE A NEMZETKÖZI SZAKIRODALOMBAN

Előadásom két nagyobb egységre tagolódik. Az első rész azzal foglalkozik, hogy az új kutatások milyen szempontokkal gazdagították tudásunkat az 1956-os forradalom és szabadságharc történetének nemzetközi vonatkozásairól, különös tekintettel a szovjet, illetve az amerikai szerepre. Arra is kíváncsi vagyok, hogy a szakirodalom fényében miként hasznosította az amerikai, illetve a szovjet külpolitika az 1956-os magyar válság tapasztalatait. A második rész pedig – a teljesség igénye nélkül – arra keres választ, hogy miként épült be az 1956-os forradalom az egyetemes történeti kánonba.

A történetírás egy mostanság különösen erős irányzata kételyeket támaszt a tekintetben, hogy a történeti tények és a történetmondás között szétbonthatatlan kapcsolat áll fenn, sőt nem tagadva a múlt eseményeinek valódiságát, elmosódottnak látja a fiktív és a tényeken alapuló elbeszélések közötti határt.¹ Aligha kétséges azonban, hogy az elmúlt évek során felszínre került és nagyrészt közzé is tett iratok olyan eddig ismeretlen tényeket tártak fel, amelyek az eddiginél árnyaltabb és pontosabb leírást tesznek lehetővé a forradalommal kapcsolatos szovjet külpolitikáról.² Ugyanakkor az újabb szakirodalom nem szentelt különálló monográfiát a magyarországi szovjet beavatkozás történetének, noha az 1968-as csehszlovákiai beavatkozással több feldolgozás is foglalkozik. Ennek talán az lehet az oka, hogy a csehszlovák válság időben kiterjedtebb volt, mint a magyar, s a hosszasan elhúzódó válság kezelése bonyolultabb elemzéseket tesz lehetővé a szovjet rendszer működéséről.³

1 A posztmodern történetírásról lásd Cyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, 2000, Napvilág, 11–30. o.; Alun Munslow: *Deconstructing History*. London, 1997, Routledge. Hayden White szerint a történészek nem tudtak megegyezni abban, hogy milyen konkrét diskurzust használnak, ezért kénytelenek több egymást kizáró, bár egyformán legitím értelmezést adni ugyanarról az eseményről. Lásd Hayden White: *Metahistory – The Historical Imagination in 19th Century Europe*. Baltimore–London, 1975, The Johns Hopkins University Press, különösen 426–434. o.

2 Lásd *Szovjetszkij Szozuz i vengerszkij krizisz 1956 goda. Dokumenti*. Szerk. J. D. Orehova és mások. Moszkva, 1998, Rosszpen; A „Jelcin-dosszié” *Szovjet dokumentumok 1956-ról*. Szerk. Gál Éva és mások. Budapest, 1993, Századvég–1956-os Intézet; *Hiányzó lapok 1956 történetéből*. Szerk. Vjacseszlav Szereda, Alekszandr Sztikalin, Budapest, 1993, Móra; *Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*. Szerk. Hegedűs B. András és mások, Budapest, 1996, 1956-os Intézet. (A továbbiakban *Döntés a Kremlben*.)

3 Kiemelkedő Kieran Williams orosz és csehszlovák levéltári anyagot is felhasználó munkája: *The Prague Spring and its aftermath: Czechoslovak Politics 1968–1970*. Cambridge, 1997, Cambridge University Press. A szovjet beavatkozás fontos, de az újabb források fényében már kissé megkopott elemzése Jiří Valenta: *Soviet Interven-*

A szovjet szereppel kapcsolatos vizsgálódások egy kérdés köré csoportosulnak, nevezetesen hogy volt-e lehetőség a konfliktus békés rendezésére. Vagyis arra keressük a választ, hogy elkerülhetetlen volt-e a katonai beavatkozás, és hogy erre pontosan miért került sor. Számításba kell vennünk, hogy Moszkva egy történelmi pillanat erejéig elszánta magát a tárgyalásos megoldásra, amely figyelembe vette volna Magyarország szuverenitásának helyreállítását.

Korábban úgy gondolták, hogy a november 4-i szovjet beavatkozás egyenes következménye volt annak, hogy Nagy Imre november 1-jén bejelentette Magyarország semlegességét és a Varsói Szerződés felmondását. 1994-ben Henry Kissinger *Diplomacy* című munkájának az 1956-os magyar forradalom elemzésével foglalkozó fejezetében még ezt az álláspontot képviselte.⁴ A szovjet pártelnökség vitáiról készült jegyzőkönyvek szenziószámba menő feltárása egyértelműen bizonyítja az egyesek által korábban is sejtett tény, hogy a moszkvai vezetés már október 31-én – mindössze egy nappal azt követően, hogy a szovjet csapatok kivonásáról, a tárgyalások megindításáról határozott az SZKP KB Elnöksége – döntött a katonai beavatkozásról, tehát még Nagy Imre bejelentése előtt. Számot kell tehát adni arról, hogy mi okozhatta e döntés hirtelen, szinte pánikszerű megmásítását.

A szakirodalom – és itt főleg Rainer M. János és Mark Kramer kutatásaira⁵ gondolok – arra mutat, hogy a válság fegyveres rendezése az első pillanattól kezdve valószínű volt, ugyanakkor az elnökség komoly vitákat folytatott a békés megoldás lehetőségeiről. Kramer a tágabb belpolitikai összefüggésekre hívja fel a figyelmet, és rámutat, hogy a „hégák”, a mérsékeltek, illetve az ingadozók közötti vita a Kremlen belüli hatalmi harcra utal, amely csak 1957-ben jutott nyugvópontra. Úgy tűnik, beigazolódní látszik a külpolitikai szakirodalom egy irányzatának álláspontja, miszerint a külpolitika nem tekinthető a külső kihívásokra adott ésszerű válasznak, hanem a belső viszonyok alakulása – bürokratikus és személyi érdekek, a döntéshozók lélektani és intellektuális helyzete – határozza meg. Tehát a moszkvai vezetés a magyarországi fejleményektől függetlenül is a katonai beavatkozást részesítette előnyben, mégpedig azért, mert a Kremlen belüli hatalmi erőviszonyok a drasztikus megoldások híveinek kedveztek. Végső soron azonban mégsem a belső ügyek, hanem a külső viszonyok változása bizonyult döntőnek.

Többen, így Kramer, az 1956-os Intézet 1997-es évkönyve és az *Internationale Kriesenjahr* című kötet tanulmányainak szerzői is kiemelik a szocialista tábor szerepét. Rámutatnak, hogy a felkelés áttérjedésétől való megalapozott félelmükben az érintett országok vezetői szinte egyöntetűen a fegyveres beavatkozás mellett foglaltak állást, és ennek érdekében nyomást gyakoroltak Moszkvára. Mivel ez a nyomás az első pillanattól fogva állandó volt, nem magyarázza meg a be nem avatkozásról szóló döntést – és annak szinte azonnali visszavonását. Fontos lehet a Vladiszlav Zubok és Konsztantyin Plesakov orosz történészek *Inside the Kremlin's Cold War* című nagy visszhangra talált munkájában kifejtett nézet, miszerint Hruscsov – el-

tion in Czechoslovakia, 1968: Anatomy of a Decision. Baltimore, 1991, Johns Hopkins University Press. Valenta munkáját nyilvánvalóan Graham Allison a kubai rakétaválság elemzésére kidolgozott klasszikus modellje inspirálta.

4 Henry Kissinger: *Diplomacy.* New York, 1994, Simon and Schuster, 562. o. Kevésbé sarkosan, de ezt az álláspontot sugallja Adam Ulam: *The Communists – The Story of Power and Lost Illusions: 1948–1991.* New York, 1992, Charles Scribner's and Sons, 161–162. o.

5 Rainer M. János: *Döntés a Kremlben, 1956 – Kísérlet a feljegyzések értelmezésére.* In *Döntés a Kremlben.* 111–154. o.; Mark Kramer: *The Soviet Union and the 1956 Crises In Hungary and Poland: Reassessments and New Findings.* *Journal of Contemporary History,* 33. köt. 2. sz. 1988. április, 163–214. o.

lentétben Mikojannal – nem bízott Nagy Imrében úgy, mint Gomulkában.⁶ Ha ez így van, Nagy Imre roppant nehéz helyzetbe került, hiszen őt az amerikai vezetés is gyanakvással kezelte, mivel túlságosan szovjetbarátnak tartotta.⁷ Döntő okként ez sem fogadható el, hiszen október 30-án mégiscsak bizalmat kapott, egy nappal később pedig már nem. Ennek minden bizonnyal az volt a Plesakovék által is hangoztatott oka, hogy Moszkva rádöbbsent: a magyar vezetés többé már nem ura a helyzetnek, az események kicsúsztak az irányítása alól. Több kutató is kiemeli, hogy a korábban megegyezésre hajló Mikojan, illetve Szuszlov által október 30-án küldött vészterhes távirat katonai megoldást javasol, ráadásul a magyar egységek megbízhatatlanságára utalva ezt szovjet egységekre bízna.

Kramer kiemelt fontosságot tulajdonít a szovjet döntésben egy másik, ugyancsak 30-án kelt táviratnak, amely a Köztársaság téri eseményekről számol be azzal a következtetéssel, hogy a továbbiakban az ehhez hasonló cselekmények elszaporodásával kell számolni. Ennél is lényegesebbnek tartja, hogy ezen a napon jelentette be Nagy Imre abbéli szándékát, hogy az ország kilép a Varsói Szerződésből. E bejelentés hatását nagymértékben fokozta, hogy 31-én Anglia és Franciaország megkezdte Egyiptom bombázását, ami egyszersemind megkövetelte, hogy a kelet-európai szövetségi rendszer sorait szorosabbra zárják. A szuezi válság 31-i eszkalálódása fontos momentum volt abban, hogy Moszkva elszánta magát a forradalom katonai leverésére, ám szerinte erre amúgy is sor került volna. Tekintve azonban, hogy november 1-jén Bulgaryin a nemzetközi helyzet változását jelölte meg a 31-i döntés okaként, a beavatkozásról szóló határozat kérdése még az új források birtokában sem tekinthető megnyugtatóan megoldottnak, és ha Benedetto Croce-nak – aki szerint minden forrás sohasem állhat a történész rendelkezésére – igaza van, talán nem is lesz soha. További fontos szempont a kínai álláspont számbavétele, amit az újonnan napvilágra került pekingi források alapján Csen Csien történész végzett el.⁸ Csen szerint Mao eleinte a Szovjetuniót tette felelőssé a lengyel, illetve a magyar válság kialakulásáért, amelyet a szovjet nagyhatalmi sovinizmus elleni reakcióként fogott fel. Ennek megfelelően a megoldást is abban látta, hogy Moszkva gondolja át a kelet-európai szövetségesek szuverenitásának és a Varsói Szerződés működtetésének kérdését. Október 29-én fordulat történt, ekkor ugyanis Mao jelentéseket kapott arról, hogy reakciós erők meg akarják buktatni a budapesti kommunista kormányt, 30-án pedig Kína már arról tájékoztatta a moszkvai vezetést, hogy elfogadhatatlannak tartaná a szovjet csapatok kivonását Magyarországról.

A belső hatalmi harc, a beavatkozás kockázatainak mérlegelése, a békés megoldás módzatainak keresése, a nemzetközi helyzet hirtelen változása, a szövetségesek állásfoglalása mind befolyással volt a szovjet politika alakulására. A szovjet döntés hátterének ismeretében megkockáztatható, hogy érvényét veszítette Bennett Kovrignak az a véleménye, hogy a magyar semlegesség megvitatása az ENSZ-ben vagy ENSZ-megfigyelők Magyarországra küldése késleltette volna a szovjet beavatkozást.⁹

Sokan úgy gondolják, hogy a hidegháborúról csak az orosz levéltárak rejtenek meglepetéseket, a valóságban viszont amerikai levéltárakból is kerültek elő olyan anyagok, amelyek ré-

6 Constantine Pleshakov–Vladislav Zubok: *Inside the Kremlin's Cold War– From Stalin to Khrushchev*. Cambridge (Massachusetts), 1996, Harvard University Press, 186–187. o.

7 Lásd erről László Borhi: Rollback, Liberation, Containment or Inaction – U. S. Policy and Eastern Europe in the 1950s. *Journal of Cold War Studies*, 1. köt. 3. sz. 1999. ősz, 105. o.

8 Csen Csien: Peking és az 1956-os magyar válság. *Évkönyv V. 1996/1997*. Szerk. Hegedűs B. András és mások. Budapest, 1997, 1956-os Intézet, 186–195. o.

9 Bennett Kovrig: *Of Walls and Bridges – The United States and Eastern Europe*. New York, 1991, New York University Press, 102. o.

gi álláspontok újragondolására, átértékelésére készíthetik a szakembereket. Így például Peter Grose és Gregory Mitrovich közelmúltban közzétett kutatásai arra utalnak, hogy az amerikai külpolitika már 1948-ban feladta a feltartóztatás elvét, és a kelet-európai szovjet uralom „felgöngyöltését” (*roll-back*) tűzte ki célul.¹⁰ A lélektani hadviselés eszközei alkalmasnak látszottak Kelet-Európa felszabadítására és a Szovjetunió politikai berendezkedésének alapvető megváltoztatására. Ennek érdekében a propaganda mellett felforgató tevékenységet, gerilla- és diverzáns hadműveleteket, gazdasági hadviselést kellett folytatni. A cél érdekében a háború veszélyét is vállalni lehetett. Újabb vizsgálódások minden eddiginél egyértelműbben kimutatták, hogy az amerikai külpolitikát alapvetően a Szovjetunió katonai képességeiről és politikai szándékairól alkotott kép határozta meg. Az USA kelet-európai politikája pedig elválaszthatatlanul kötődött a biztonságpolitikához, legalábbis ezt támasztják alá Gregory Mitrovich, Saki Dockrill, Richard H. Immerman és Robert R. Bowie kutatásai.¹¹

1952-ben fontos változás történt Washington szovjet külpolitikájáról alkotott nézetében. Ekkor a korábban érvényesülő elképzeléssel szemben, mely szerint szinte elkerülhetetlen volt a Szovjetunió támadása („year of maximum danger”), az a Charles Bohlen által hangoztatott álláspont kerekedett fölül, miszerint csak abban az esetben várható katonai csapás a nyugati világ ellen, ha Moszkva fenyegetve érezné az általa birtokolt területeket. Ezzel párhuzamosan az amerikai vezetés elfogadta azt a szakértői véleményt, hogy a nukleáris korban nem ér semmit az amerikai katonai fölény, hiszen kétszáz célba juttatott szovjet atomtöltet visszafordíthatatlan pusztítást okozna az amerikai lakosság és a gazdaság számára. A Szovjetunióknak nem volt szüksége nukleáris paritásra, tehát az amerikai fölény sem volt elegendő egy olyan offenzívától való elrettentésre, amelyet Moszkva létfontosságúnak tartott érdekeinek védelmében indított volna. Tekintve, hogy az agresszív lélektani hadviselés kockázata immár elfogadhatatlanná vált, valamint számot vetettek azzal is, hogy ez a kampány veszélybe sodorhatja Kelet-Európa lakosságát is, a Truman-kormányzat visszatért a feltartóztatás koncepciójához.

Bár az Eisenhower-adminisztráció a felszabadítás jegyében került hatalomra, rövidebb idő alatt visszatért a feltartóztatáshoz, mint elődje. Már 1953 nyarán elfogadott egy olyan szakértői ajánlást, amely a felszabadítás elvét veszélyesnek és haszontalannak minősítette, és indítványozta az eredeti trumani politika folytatását. Az 1953-as kelet-berlini felkelés végső csapást mért a felszabadítás doktrínájára. John Foster Dulles ekkor Kelet-Európa helyzetének tárgyalásos rendezését javasolta volna a finlandizáció alapján, ha erre lett volna szovjet fogadókészség. A tárgyalásos megoldás lehetősége határozta meg az amerikaiak 1956-os magyarországi politikáját. Tekintve, hogy Washington biztos volt benne, hogy Moszkva akár még atomháború árán is igyekezne megtartani befolyási övezetét, ami viszont a nyugati civilizáció pusztulásához vezetne, erőszakos válaszlépésről szó sem lehetett.

Abból kiindulva, hogy Moszkva biztonsági zónaként tartja megszállva Kelet-Európát, az amerikai vezetés elképzelhetőnek tartotta, hogy a Szovjetunió kellő biztonsági garancia mellett hajlandó lenne helyreállítani Magyarország függetlenségét. Ezzel párhuzamosan azonban az amerikai propaganda a harc folytatására buzdította a felkelőket, ami ellentmondott a tárgyalásos rendezésre irányuló stratégiának és Dulles azon felfogásának is, hogy a fegyveres

10 Gregory Mitrovich: *Undermining the Kremlin: America's Strategy to Subvert the Soviet Bloc, 1947–1956*. Ithaca, 2000, Cornell University Press; Peter Grose: *Operation Rollback: America's Secret War Behind the Iron Curtain*. Boston, 2000, Houghton Mifflin.

11 Robert R. Bowie–Richard H. Immerman: *Waging Peace – How Eisenhower Shaped an Enduring Cold War Strategy*. New York–Oxford, 1998, Oxford University Press; Saki Dockrill: *Eisenhower's New Look National Security Policy, 1953–1961*. London, 1996, Macmillan.

harc veszélybe sodorja a magyar népet. Az ellentmondás úgy oldható fel, hogy az amerikaiak alternatív stratégiának tekintették az önfelszabadítást, amely az Egyesült Államok számára a legkockázatmentesebb módja lett volna a szovjet jelenlét visszaszorításának a kontinens középső részéből.¹²

Fegyveres beavatkozás híján nem lehetett hatékony segítséget nyújtani. Eisenhower mérteletességét pozitívan értékeli a szakirodalom. H. W. Brands álláspontja tipikusnak mondható: „Elnöksége alatt Eisenhower több alkalommal is ellenállt a kísértésnek, hogy valami drámait cselekedjék a sebesen kibontakozó események kapcsán. Bizonyos alkalmakkor és helyeken – 1954-ben Dien Bien Phunál vagy 1956-ban Magyarországon – Eisenhowernek az a tulajdonsága, hogy ne avatkozzék be az események sodrába, jól szolgálta Amerikát és a világ-békét. Egyik esetben sem beszélhetünk az amerikai diplomácia győzelméről, ugyanakkor Eisenhower felfogta az aktivista külpolitika kockázatát, és bölcsen elfogadott egy kisebb kudarcot, semmint hogy egy nagy katasztrófát kockáztasson.”¹³

John Lewis Gaddis az USA téttlensége kapcsán lényeges ellentmondásra mutatott rá: „az amerikai atomfőlény haszontalannak bizonyult a válságban: a Szovjetunió teljességgel kisebb atomerejétől való félelem meggyőzte Eisenhowert, hogy meg kell nyugtatni az oroszokat, és nem elrettenteni őket. Eisenhower óvatossága – egyesek szerint gyávasága – jól mutatta az atomfőlény korlátait. Röviddel hatalomra jutásukat követően ő és Dulles arra jutottak, hogy az USA keveset tehet a szovjet érdekszféra visszaszorítása érdekében”¹⁴. Végiggondolva Gaddis okfejtését megállapíthatjuk, hogy Kelet-Európa a nukleáris politika foglya lett, tehát a forradalom paradox módon nem feltétlenül gyengítette, hanem inkább megszilárdította Moszkva kelet-európai érdekszféráját, hiszen nyilvánvalóvá vált, hogy egyetlen földi hatalom sem meri elragadni tőle.

1956 Hruscsovra gyakorolt hatására nézve a Plesakov–Zubok szerzőpáros megállapítja, hogy „a magyar és a lengyel válság megdöbbentette Hruscsovot. Újból a birodalmi-forradalmi paradigma szempontjából szemlélte a hidegháborút. A békés egymás mellett élés élete végéig célja maradt, de megtanulta a leckét a hidegháború kétpólusú, »zero sum game« jellegéről”¹⁵. 1956 tapasztalatai nem múltak el nyomtalanul a szovjet, illetve az amerikai külpolitikában. A kubai rakétaválság idején Kennedy elmondta Hruscsov vejének, Adzsubejnek, hogy az USA viszonya Kubához hasonló ahhoz, amilyen a Szovjetunió viszonya volt Magyarországhoz 1956-ban.¹⁶ Moszkva számára kétségtelenné vált, hogy az USA ugyanúgy megvédi majd a pozícióját a karibi szigeten, mint ahogy azt Moszkva tette Budapesten. Kennedy hasonlata fontos szerepet játszott a kubai rakétatelepítésben.

A forradalom emléke óvatosságra intette Hruscsov és Eisenhower kései utódait. Jacques Lévesque szerint 1989-ben Gorbacsov részben azért tartózkodott a konzervatív kelet-európai vezetők eltávolításától, mert elődjének azon törekvése, hogy kedvére való vezetőt juttasson

12 Borhi: i. m. 67–110. o. Az 1956-tal kapcsolatos amerikai politikára vonatkozó új eredményekről lásd még Csaba Békés: *The 1956 Hungarian Revolution and World Politics*. In *Cold War International History Project – Working Paper No. 16*. Washington (D. C.), 1996, Woodrow Wilson Center.

13 H. W. Brands: *The Devil We Knew – Americans and the Cold War*. New York–Oxford, 1993, Oxford University Press.

14 John Lewis Gaddis: *We Now Know – Rethinking Cold War History*. Oxford, 1997, Oxford University Press, 235. o.

15 Pleshakov–Zubok: i. m. 187. o.

16 Timothy Naftali–Anatoly Fursenko: „*One Hell of a Gamble*” – *Khrushchev, Castro, Kennedy. The Secret History of the Cuban Missile Crisis*. New York–London, 1997, W. W. Norton Co., 152. o.

hatalomra, 1956-ban nehezen kezelhető válsághoz vezetett.¹⁷ Az idősebb Bush egykori nemzetbiztonsági tanácsadójával, Brent Scowcrofttal közösen írt visszaemlékezésében leírja, hogy 1956 tapasztalata óvatosságra intette 1989-ben, és nem akart olyat mondani vagy tenni, ami az akkori katasztrófa megismétléséhez vezethetett volna. Beschloss és Talbot szerint Bush aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy vajon a magyar reformvezetés, illetve az ellenzék nem túlságosan türelmetlen-e a változások bevezetésében.¹⁸

Hogyan értelmezhető 1956 hatása a világpolitikára 1989 után? Adam Ulam szerint Hruscsov és Gomulka megegyezése fordulópont lehetett volna Moszkva és csatlósai viszonyában, és akár a térség finlandizálásáig is elvezethetett volna. Úgy véli, ha a „magyar dráma” nem következik be, Moszkva eljuthatott volna a valódi nemzetközösség gondolatáig, és a proletár internacionalizmus érvényét veszthette volna, ugyanakkor elismeri, hogy a magyar forradalom „hírnöke volt a jövő vereségeinek, a »proletár internacionalizmus« és állandó társa, a szovjet imperializmus összeomlásának”¹⁹. A forradalom hatásainak Gaddis- és Ulam-féle értelmezését nem lehet teljességgel összeegyeztetni a sokkal közkeletűbb felfogással, miszerint az 1956-ban felbukkant ellentétek egyszersmind a XX. századi kommunizmus sírját is megásták.

Lehetséges-e bármely történeti esemény egyöntetű értelmezése? Kijelölhető-e 1956 helye a történelemben? Szerves részévé válhat-e a nemzetközi történeti kánonnak? Nem áll-e fenn annak az esélye, hogy az újraértelmezés helyett kiüresedett, dogmává merevedett idézet szerepét tölti majd be? Ezzel kapcsolatban fel lehet tenni a kérdést: vajon létezik-e belső történeti érték, nem tudományon kívüli szempontok, mint például a nyelvi hozzáférhetőség vagy a kulturális nagyhatalmóság kristályosítja-e ki egy-egy eseménynek a kollektív történeti emlékezés által megőrzendő vagy feledésre ítélt voltát? Szerepet játszhat-e az események megítélésében, hogy azok (a nagyhatalmak szempontjából nézve) a centrumban vagy a periférián játszódtak-e le? Lehetnek-e egyetemes érvényűek a periféria történései? És vajon milyen szempontok szerint vehető össze két múltbeli történés? A befogadó szemszögéből megközelítve a probléma az, hogy elválasztható-e az esemény a feldolgozásától, vagyis a megítélést nem a történetmondás közvetíti-e csupán, és valójában nem is áll fenn közvetlen viszony az esemény és a befogadó között.

Egyes vélemények szerint nincsen történelem, csak értelmezései. A közöttük levő szakadékok betöltheti az emlékezet. Amikor Jacques Lévesque Kelet-Európa 1989–1990-es felszabadulásáról ír, a magyar demokratizálódási folyamat katalizátoraként nem 1956-ot, a történeti eseményt jelöli meg, hanem az arra való közös emlékezést, Nagy Imre szimbolikus újratemetését, amely szerinte „jelentősen megváltoztatta a politikai légkört Magyarországon [...] és a Kádár-rendszer végét is megtestesítette”²⁰.

Az általam áttekintett szakirodalom reflexiói – illetve azok hiánya is – rávilágítanak arra, hogy nincsen konszenzus 1956 jelentőségét illetően, amelynek egy momentumát, a Sztálin-szobor ledöntését egy amerikai politikai gondolkodó a „legjelentősebb magyar hozzájárulásként” jellemezte „a politikai szemiotikához”²¹. A magyar forradalom korának olyan óriási je-

17 Jacques Lévesque: *1989 – Egy birodalom végjátéka. A Szovjetunió és Kelet-Európa felszabadulása*. Budapest, 2001, Aula, 61. o.

18 George Bush–Brent Scowcroft: *A World Transformed*. New York, 1999, Vintage Books, 180. o.; Michael R. Beschloss–Strobe Talbot: *At the Highest Levels – The Inside Story of the End of the Cold War*. Boston, 1993, Little, Brown and Co., 91–92. o.

19 Ulam: i. m. 155., 168. o.

20 Lévesque: i. m. 133. o.

21 Sanford Levinson: *Written in Stone – Public Monuments in Changing Societies*. Durham–London, 1998, Duke University Press, 12. o.

lentőségű eseménye volt, hogy a korszak vezető politikusainak megítélésekor illik az ahhoz való viszonyulásukra reflektálni. Egy Eisenhower katonai és politikai pályáját átértelmező, újkeletű munka – amelynek társszerkesztője az egykori hadvezér és elnök életének és pályafutásának legjelentősebb szakértője, Stephen E. Ambrose – felhívja a figyelmet arra, hogy a történelmi jelentőségű döntések megítélése korszakonként változhat. Igaz, a történelmi jelentőségűnek minősített döntések történelmi kiválasztása is. Eisenhower esetében idesorolták a szerkesztők azt, hogy 1945-ben nem foglalta el Berlint, hogy 1956-ban *nem* avatkozott be Közép-Európában, és hogy Szueznél nem támogatta a briteket és a franciákat.²² Ugyanakkor az elnök kelet-európai politikájának egyetlen sort sem szentelt a tanulmánykötet. Bowie és Immerman már idézett, Eisenhower hidegháborús stratégiájának szentelt könyve abból indul ki, hogy a szovjet rendszer és kelet-európai birodalmának összeomlása megköveteli, hogy friss szemmel tekintsék át az USA és szövetségesei politikáját, amely – legalábbis szerintük – hozzájárult ehhez a végkifejlethez. Ugyanakkor a kelet-európai események elemzése nem kapott helyet a kötetben.

Raymond Garthoff, aki két kötetet és hozzávetőlegesen ezerhatszáz oldalt szentelt a hidegháború 1972 utáni történetének, nem utal arra, hogy a forradalomnak bármilyen hatása lett volna az általa tárgyaltakra. A kommunista világ összeomlását a moszkvai vezetés „új generációjának” tulajdonítja, amely ráébredt belső rendszerének és külpolitikájának súlyos kudarcára. „Mihail Gorbacsov vetett véget a hidegháborúnak”, amelynek végső soron csak egy szovjet vezető vethetett véget.²³ Jacques Lévesque Gorbacsov új Európa-víziójának javára írja Kelet-Európa felszabadulását. Bár munkájából kiviláglik, hogy az ellenzéki mozgalmak nélkül nem kerülhetett volna sor a teljes demokratikus fordulatra, a kezdeményezést és a demokratikus mozgalmak sikerét a szovjet reformereknek – és személyesen Gorbacsovnak – tulajdonítja.²⁴

A hidegháborút tárgyaló általános munkák gyakran nem foglalkoznak kelet-európai eseményekkel, így 1956-tal sem. Egy jelentősnek tartott stratégiai gondolkodó, a brit Mark Trachtenberg sem talált neki helyet negyven esztendő múltán, 1999-ben megjelent könyvében. Ugyanakkor Georges-Henri Soutou francia történész több oldalt szentelt a forradalomnak, amelynek jelentőségét a korabeli világpolitika alakulása és a Szovjetunió nemzetközi megítélésének szempontjából vizsgálta. Bár követ el hibákat – például Andropov szerinte prágai nagykövet volt –, a szovjet beavatkozásra adott magyarázata tükrözi az újabb szakirodalom eredményeit. Soutou szerint a „magyar tragédiának hatalmas visszhangja volt”, jelentősége (a lengyel válsággal együtt) pedig az, hogy „csapást mért” az enyhülés folyamatára, megmutatta, hogy a desztalinizáció nem jelentette a kommunista célok feladását, valamint azt, hogy a lakosság alapvetően nem fogadta el a rendszert. Ezzel együtt Gaddis véleményével egybecsengően úgy véli: a Nyugat ettől fogva már tartósnak, és nem véletlenszerűnek vagy ideiglenesnek fogadta el a vasfüggönyt.²⁵

Más esetekben az említést alig töltik meg tartalommal. 1956 kanonizálásának fontos fejleménye, hogy helyet kapott néhány a szélesebb közvéleménynek szánt összefoglalóban, így

22 *Eisenhower: A Centenary Assessment*. Szerk. Günter Bischof, Stephen E. Ambrose. Baton Rouge, 1995, Louisiana University Press.

23 Raymond Garthoff: *The Great Transition: American-Soviet Relations and the End of the Cold War*. Washington (D. C.), 1994, The Brookings Institution Press, 772–778. o.

24 Lévesque: i. m. 249–250. o.

25 Georges-Henri Soutou: *La guerre de cinquante ans – Le conflit Est-Ouest 1945–1990*. Paris, 2001, Fayard, 315., 334–336. o.

Peter Calvocoressi nagyszabású, számos kiadást megért, az 1945 utáni nemzetközi kapcsolatokról szóló kötetében is²⁶. Michael Kort tíz sort szentel 1956-nak, és „a legnagyobb hatású eseményként” jellemzi, amely Hruscsov desztalinizációs beszéde után „megingatta a kommunista világot”. Az egyébként általában a legfrissebb irodalmat használó szerző szerint a szovjet beavatkozást Nagy Imre november 1-jei bejelentése váltotta ki, amely „teljes körű forradalmat indított el”²⁷. Fennáll a veszélye, hogy az új kutatások eredményei ellenére 1956 egy tartalmától megfosztott idézet szerepét kapja, amelyből hiányzik a történeti beágyazottság és a megértésre törekedő értelmezés igénye.

26 Peter Calvocoressi: *World Politics since 1945*. 6. kiad. London–New York, 2000, Longman.

27 Michael Kort: *The Columbia Guide to the Cold War*. New York, 1998, Columbia University Press, 133–134. o. (Figyelemre méltó, hogy a Columbia Egyetem és a nevével fémjelzett kiadó jelentős szerepet vállalt a forradalom eseményeinek tudományos feltárásában.) Kort a Szovjetunió felemelkedésének és bukásának szentelt, három kiadást is megért munkájában abban látja az 1956-os lengyel és magyar események jelentőségét, hogy politikailag majdnem végzetesnek bizonyultak Hruscsov szempontjából. Lásd uő: *The Soviet Colossus – Rise and Fall of the USSR*. London, 1993, M. E. Sharpe, 241. o.